

Onderwerp

Bijlage 1: Resultaten van de Innovatie Agenda Duurzame Landbouw

Dialooffase

Met het vaststellen van de Innovatie Agenda Duurzame Landbouw (juni, 2016) krijgt het traject voor de verduurzaming van de landbouw een stevige basis. Het proces start al eerder met een dialooffase om al in het begin een diverse groep relevante personen in het landbouw- en voedselsysteem te betrekken. Daarmee doen we analyses om verschillende urgenties te benoemen: economie, biodiversiteit, klimaat, bodem, water, gezondheid. Daarbij onderzoeken we ook waar het vastzit, waar beweging mogelijk is en waar er kansen zijn. De belangrijkste thema's uit de dialooffase zijn: stimuleren van een regionaal voedselsysteem, aanpakken van kringlopen, vergroten van biodiversiteit en ontwikkeling van de landbouweconomie. Naast inhoud krijgt het proces en de aanpak verder vorm met het Ambitiedocument, de Innovatie Agenda Duurzame Landbouw. Vanwege de grote urgenties en ook vanwege de vele kansen is de methode van transitie management behulpzaam.

Uitvoeringsfase

Bij het opzetten van een innovatiesysteem volgen de fasen uitproberen, onderzoeken, ontwikkelen en verspreiden elkaar op. Duurzame innovaties zijn het meest gebaat bij uitproberen en onderzoeken. Daarom is met de Innovatie Agenda Duurzame Landbouw de keuze gemaakt te werken met drie pijlers: een netwerk met koplopers, een kennis- en ontwikkelprogramma en proeftuinen. De aanpak met proeftuinen krijgt vorm met de faciliteiten van de Uitvoeringsregeling POP3 inclusief de middelen van het Europese Plattelands Ontwikkelings Programma. De uitdaging is opgepakt om de beste proeftuinen te selecteren: met uitnodigingen, openstellingen van maatregelen, criteria, begeleiding van aanvragers. Een geselecteerde groep projecten met ondernemers, samenwerkingspartners, adviseurs en onderzoekers krijgt de positieve beschikking. Er zijn inmiddels 31 proeftuinen in uitvoering of uitgevoerd en 10 proeftuinen zijn recent gestart of zitten in de eindfase van het toekenningsproces. Vervolgens steken we veel energie in het begeleiden. De activiteiten die vanwege de gemaakte subsidieafspraken nodig zijn, blijken in de uitvoering complex en tijdrovend. Dit is voor veel aanvragers een tegenvaller en het frustreert. In de loop van de tijd zijn er verbeteringen in de procedures doorgevoerd en is er meer aandacht voor de belangen van de aanvragers. Het eerder gekozen systeem van de subsidie-aanpak kan echter niet meer aangepast, afgezien van procesoptimalisaties en betere communicatie van beide kanten. Het kennisteam van de Voedsel families werkt aan het monitoren, evalueren en communiceren van geleerde lessen. Ook de ondernemers in de proeftuinen werken naast de eigen innovaties aan het delen van resultaten. Na voltooiing van een proeftuin stopt het geenszins. We verwachten dat er veel lessen te trekken zijn voor een steeds bredere doelgroep. We verwachten ook herhaling en opschaling. De Innovatie Agenda is het kader voor innovatie en transitie in de grondgebonden landbouw en het bredere voedselsysteem in Zuid-Holland. We hebben daarmee ingezet op transitie van onderaf. Koplopers banen de weg, maar de resultaten van de proeftuinen zijn daarmee nog niet altijd breed toepasbare oplossingen voor problemen in de landbouw en het bredere voedselsysteem. Wat het wel is, is samen met boeren, ondernemers, onderzoekers zoeken naar wegen die wel bijdragen aan kringlooplandbouw, korte ketens of een betere prijs voor eerlijk voedsel. Vanuit die energie hebben we afgelopen 4 jaar het volgende bereikt.

Resultaten, inzichten en leereffecten

Bronnen

De resultaten en de oogst van de innovaties en transitie in de landbouw en het voedselsysteem zijn vollediger en uitvoeriger na te gaan door deze bronnen te raadplegen: website voedsel families.nl waaronder de proeftuinenkaart, publicatie van het Kennisteam “lessen uit vier jaar Voedsel families”, nieuwsberichten Zicht op Zuid-Holland, communicatie-uitingen van de proeftuinen zelf, publicaties in vakbladen zoals Nieuwe Oogst, website netwerkplatteland.nl met projectbeschrijvingen van POP3-projecten van alle provincies.

Voedsel families

Voedsel families, het open netwerk voor voedselinnovatie in Zuid-Holland is gestart en heeft een positie gekregen in de dynamische omgeving van beleid en praktijk rond landbouw en voedsel. Het is inmiddels een bruisend netwerk dat de voedseltransitie in Zuid-Holland echt vooruit helpt. Met netwerkbijeenkomsten klein en groot, met transitiepaden, oogstfeest (2018), en de laatste tijd online met Webinars, de stikstofweken. De Voedsel familie Academie is gestart en heeft als doel samen met ondernemers de toekomstbestendigheid van hun bedrijven te onderzoeken en te versterken.

Divers palet proeftuinen

Er zijn verschillende projecten of proeftuinen, waar aan duurzaam, gezond en betaalbaar voedsel wordt gewerkt. Dat kan verschillende vormen hebben: zowel met kennisoverdracht, als fysieke investeringen voor (technische) innovaties als samenwerken aan innovatie voor duurzame landbouw. Met deze proeftuinen bieden we ondernemers de ruimte om in de praktijk te experimenteren en te innoveren. Met de geleerde lessen en opgebouwde kennis ontdekken veel meer partijen hoe we in Zuid-Holland duurzaam, gezond en betaalbaar voedsel kunnen maken en bij de consument kunnen krijgen.

Met enkele tientallen proeftuinen is een divers palet aan experimenten in gang gezet. Deze gaan over: *eiwittransitie via insectenteelt, kringlopen van stikstof, bewustwording van gezonde bodem, bodem-water-management en robotisering voor drastische vermindering bodembelasting, luchtdruk-wisselsysteem bandenspanning landbouwvoertuigen, bodemvitaliteit voor betere gewasgroei, voedingsstoffen en smaak, precisiebemesting met circulaire meststoffen, innovatieve hyacintenteelt, kringlopen tussen akkerbouw en melkveehouderij, studiereizen rond zuivelketens, regionale branding voedsel en agro-parken, gebiedsontwikkeling en verdienmodellen landbouw-natuur-water-recreatie met ondernemers, grondbewerking met regionale organische stofstromen, operationeel model reststromen voor akkerbouw, strokenteelt, opschaling van korte ketens met consumentencampagnes, korte keten van melk en de supermarkt, opzetten online handelsplatform met eerlijke prijzen, ontwikkeling nieuwe kaassoort, samenwerking van boeren in een gebied met eigen korte ketens, bouwplan-vernieuwing en lokale compostering, zelfverzuivelingsinstallatie, dubbeldoeldieren en nieuwe vleesketen voor het maximaal verwaarden van rundvee, handboek korte ketens voor en door producenten, toekomstbeeld 80% voedselconsumptie uit Zuid-Holland, mogelijkheden van streekproducten in de foodservicemarkt, van koffiedik naar oesterzwam en bodemverbeteraar, innovatieve stalvloeren melkveehouderij, waardering van natuur- en landschapsbeheer in het agrarisch bedrijfsmodel integreren.*

Niet eenduidig, niet alles slaagt

De resultaten van die proeftuinen zijn vaak niet eenduidig te vatten en simpelweg door te vertalen naar de hele sector of direct opschaalbaar. Niet alle experimenten bereiken het beoogde resultaat. Door juist wel de inzichten te delen wat er niet is gelukt, kan er des te meer worden geleerd.

Bijvoorbeeld in de *proeftuin dubbel gediend doel* voor het maximaal verwaarden van rundvee met ketenpartijen. De initiatiefnemers hebben ervaren dat ze met een kleine groep ondernemers te weinig invloed hebben op vleesketens die vooral gericht zijn op bulk en efficiëntie. Met een kleine nieuwe keten vonden ze de risico's te groot en misten ze ruimte om te experimenteren en te ontwikkelen. Door verdwijnende ambachten, zoals zelf slachtende slagers wordt het ook niet makkelijker. De winkel met verkoop eigen producten is weer dichtgegaan wegens te weinig aanloop. De korte vleesketen is afhankelijk van het ambacht, bij zelfzuivelen kan de boer veel meer zelf doen. Positief is wel dat chef-koks interesse hebben getoond in producten van dubbeldoeldieren. Samenwerking is essentieel gebleken. In dit project is het niet gelukt het langer vol te houden.

Circulair, kringlooplandbouw

De *proeftuinen Vruchtbare Kringlopen Zuid-Holland, Precisiebemesting, en de Feedback Farm* richten zich op het sluiten van kringlopen en het optimaal verwaarden van reststromen van het agrarisch bedrijf.

Proeftuin Precisiebemesting richt zich op kennisoverdracht aan landbouwers over circulair meststoffengebruik. Deze initiatiefnemers nemen een paar keer per jaar een groep boeren mee in een leerproces over een gezonde, biodiverse en productieve bodem. Zij laten zien hoe verschillend kunstmest en organische meststoffen zich gedragen in de bodem. Met deze inzichten vergroot dat de kansen de stikstofuitstoot te verminderen en bodemkwaliteit te verbeteren, zonder dat de boer erop in moet leveren.

Proeftuin Vruchtbare Kringlopen Zuid-Holland onder leiding van LTO Noord werkt aan vernieuwing binnen de kringlooplandbouw. Zowel gezonde bodem, bodembewerking, nutriënten, biodiversiteit komen aan bod als ontwikkeling van nieuwe bedrijfssystemen en – processen. De agrariërs worden hier actief bij betrokken en experimenteren in de praktijk om de kringlopen op het eigen bedrijf te verbeteren. In deze proeftuin is de onlinecursus Kringloopcoach ontwikkeld en uitgevoerd.

In de *proeftuinen "Feed Back Farm" en "De Hollandse grasshopper, dat is een echte topper!"* zetten ondernemers een experimentele circulaire keten op waarbij restproducten van de melkveehouderij en kaasmakerij worden gevoerd aan insecten. De larven van zwarte soldatenvliegen worden ingezet als visvoer en sprinkhanen worden tot vleesvervangers verwerkt. Op deze manier worden reststromen eiwitrijke voedingsstoffen. Insecten doen hier de kringlooplandbouw.

Regionale voedselketens

Proeftuin "Elke Melk, melk van 1 koe" bereikt in een nieuwe korte keten direct het schap van een grote supermarktketen. Het is -voor zover wij weten- de enige in de wereld die dit doet. De ondernemer doet zelf de ondersteunende marketing: "vind de koe achter jouw fles Elke Melk". Binnen tien minuten na melkbeurt verwerkt en verpakt, minimaal bewerkt en op de fles is te zien door welke koe de melk is gegeven. De ondernemer krijgt veel aandacht van consumenten. Bij het uitvoeren van het project is gebleken dat de wereld van supermarkten moeilijk toegankelijk is voor producenten. De inzichten zijn recent gedeeld in het webinar van de VoedselFamilies "de korte keten in de supermarkt".

Proeftuin "De Groenste Familie" lanceerde de campagne "De Kortste Weg" om zowel de kleinere aanbieder te helpen professionaliseren alsook meer consumenten te interesseren voor de korte ketens. De campagne heeft ook aandacht in de media getrokken. Het aantal aanbieders stijgt nog steeds. Verschillende projectonderdelen zoals Impact Framework, duurzame verpakkingen, Oogst-aandeel, en workshops Ken-je-klant zijn in uitvoering. Het opbouwen van de activiteiten zodat ook meer consumenten aanhaken, heeft meer tijd nodig.

Proeftuin "Kom 's naar ons erf" werkt aan trainingen, workshops en coaching voor ondernemers in de korte voedselketen. De focus is op biologisch maar gangbaar kan ook meedoen. Er ontstaan zelfs nieuwe initiatieven als een ondernemer bij een van de activiteiten nieuwe partners ontmoet. Zo zorgt dit project ook voor groei. Consumenten zijn betrokken door ontmoetingen op de bedrijven en door te vragen naar motieven en animo voor de korte keten. De leerpunten worden verzameld in een handboek. Zo blijkt de band met de producent van groot belang, de boerderij doet er toe. Vaste klanten doen er toe, die moet je verwennen. 20% klanten zorgt voor 80% omzet (indicatief). Verdienmodellen van korte ketens zijn uniek en nog nauwelijks gedocumenteerd. Biologisch en gangbaar kan in dit project worden vergeleken. Belangrijk is om te zoeken naar wat er precies bij de producent past, hoe die de communicatie doet en wat iemand uniek maakt. Samenwerken op korte ketens in gebieden is een mogelijke opschaling. Het zal extra tijd kosten om oplossingen voor distributie te vinden. Een ondernemer kan de korte keten eigenlijk niet naast het bedrijf erbij doen. De biologische sector is gewend elkaar te informeren, samen te werken, en innovatie niet als concurrentie te zien.

Biodiversiteit, omgevingskwaliteit

Proeftuin "Living Lab natuur inclusieve landbouw" onder leiding van Natuur- en Milieufederatie Zuid-Holland, heeft zich ontwikkeld tot een digitaal platform (natuurlijkboeren.nl) voor ondernemers die natuur inclusief willen boeren en daar vragen bij hebben. De natuur als basis gebruiken voor je bedrijf is voor veel agrariërs toch iets nieuws. Er is een netwerk tot stand gekomen en de site wordt goed bezocht. Ideeën voor vervolg zijn (praktijk)kennis ingebed krijgen bij agrarische opleidingen, coaches opleiden en leergangen aanbieden. Verder het netwerk van natuurlijkboeren meer bij elkaar brengen, organiseren en aansluiten bij Voedsel families.

Proeftuin "Hof van Heden, een b(l)oeiend akkerbouwbedrijf" is bezig het begrip 'natuur inclusieve landbouw' meer vorm en inhoud te geven. Zij testen diverse maatregelen op zes agrarische bedrijven zoals niet-kerende grondbewerking, goede bodembewerking, strokenteelt, diversiteit in gewassen en rassen, doorbreken monocultuur, akkerranden voor functionele agrobiodiversiteit, optimaliseren toevoer organische meststoffen, kunstmestvrij, groenbemesters, diverse organische stofbronnen, natuurlijke plaagbestrijding. Zij gaan ook na hoe deze duurzame en innovatieve teeltwijze tot meerwaarde kan komen in de markt.

Gecombineerde doelen, gebiedsontwikkeling

Sommige proeftuinen leiden ook tot inzichten voor gebiedsontwikkeling. Bijvoorbeeld het project "Waterpark". In zo'n gebiedsaanpak spelen voedselproductie, waterbeheer en landschapsbeheer een hoofdrol. Met nieuwe teelten of nieuwe manieren van voedselproductie, in bedrijven die naast landbouw ook een bijdrage leveren aan water- en landschapsbeheer en mogelijkheden voor versterking van de sociale cohesie in het landelijk gebied en nieuwe verbindingen met de stad. In twee gebieden zijn boeren samengebracht om over bedrijfsvoering en toekomst na te denken. De faciliterende rol van projectleiders van LTO Noord werd gewaardeerd. Boeren spreken elkaar nog steeds en gaan in kleinere groepen aan de slag met de opgedane ideeën. Geschikte adviseurs zijn

aangesloten voor het verdienmodel. Inmiddels zijn gemeenten, waterschappen en natuurorganisaties geïnteresseerd geraakt in de ontstane ideeën. Het is sterker als boeren met elkaar met een plan komen. Een dergelijke aanpak is zeker ook leerzaam voor de provincie.

Enkele proeftuinen richten zich op meerdere doelen tegelijkertijd. Bijvoorbeeld de “*Getijdenboerderij*”. Op het eiland van Dordrecht werken 5 boeren/grondgebruikers samen met kringlopen, oprichten gebiedscoöperatie, nieuwe teelten t.b.v. bodemverbetering, praktijkcentrum, balans intensief-extensief. Er zijn proefakkers met o.a. vlas en koolzaadteelt, verwerking van koolzaadolie tot zeep. Een plan voor een kleine composteringsinstallatie is in ontwikkeling voor bodemverbetering en om lokale organische stoffstromen uit de stad beter te benutten. Een nieuwe partner is een verzorgingshuis, dat wil werken met smakvolle lokale producten. Deze proeftuin is van belang om de stad-land verbindingen met kringlopen en korte ketens van dichtbij te laten zien. Er zijn kansen voor opschaling met meer agrarisch ondernemers in het gebied. Zij zijn zich bewust van de urgenties vanwege achteruitgang van bodemvitaliteit. Juist de aanpak met koplopers is dan van belang. Er is leiderschap nodig om ze bij elkaar te brengen. Daarmee is ook de kans dat meer ondernemers in beweging komen groter. Vervolgens is er behoefte aan goede faciliteiten en experimenteeruimte. Op een zeker moment worden ook onderwijs en onderzoek actief betrokken. Het te ontwikkelen praktijkcentrum kan een centrale plek worden voor transitie landbouw en voedsel in het gebied.

Generieke lessen

Bij de voorbeelden van proeftuinen per thema komen verschillende inzichten en lessen naar voren. Er is ook gekeken naar wat algemenere en proeftuin overstijgende lessen.

Animo. Er is bijzonder veel drive en ondernemingszin bij ondernemers in de landbouw in Zuid-Holland. Er is veel meer belangstelling dan degenen die geselecteerd zijn als proeftuin. Er vindt ook veel vernieuwing en innovatie plaats zonder stimulering van de provincie. Door het stimuleren van verbindingen en de netwerkaanpak zijn er kansen voor het betrekken van bredere doelgroepen.

Tijd. Zo vraagt nieuwe bedrijfsvoering ten aanzien van de bodem altijd een aantal jaren voordat echt zichtbaar wordt welke effecten dit heeft en hoe nieuwe methoden uitpakken. Het aanpassen van de bedrijfsvoering bij een geslaagd experiment is een ondernemerskeuze die naar verwachting wordt gemaakt als het innovatieproject is afgerond.

Kennis. Kennisinbedding van duurzame natuur inclusieve landbouw in agrarische opleidingen helpt de toepassingen in de praktijk voor de toekomst. Studenten laten participeren in innovatietrajecten helpt daarbij. Het was niet altijd mogelijk om hierbij medewerking van proeftuinen te krijgen omdat initiatiefnemers nog in de beginfase van innoveren en experimenteren waren. Wel is duidelijk geworden dat praktijkkennis ontwikkelen, toepassen en laten zien aan anderen altijd een essentieel onderdeel van de aanpak moet zijn. Waar er projectleiders van LTO Noord betrokken zijn, kunnen zij grotere groepen boeren bereiken en resultaten efficiënt vertalen naar die doelgroep.

Samenwerking. Samenwerking is tegelijk de basis en de sleutelfactor in de meeste projecten. Er moet motivatie zijn binnen de gehele keten om systeeminnovatie succesvol te laten zijn. Alleen met agrarisch ondernemers is het een te grote uitdaging. Een samenwerkingsverband heeft ook uithoudingsvermogen en energie nodig om zich te ontwikkelen. Na afloop van een project zijn daarvoor geen middelen beschikbaar.

Rol provincie. Het is van belang te werken aan het verbeteren van de procedurele behandeling. Het ophalen en delen van de geleerde lessen is nuttig en helpt de transitie vooruit. De provincie kan het overzicht houden en communiceren met de belanghebbenden en belangstellenden in het netwerk. Toename van het bewustzijn bij medewerkers, ook van andere overheden, is ook een effect van de innovatie-aanpak en helpt het onderlinge begrip. Er is behoefte aan meer communicatie met de proeftuinen. De projectleiders in de proeftuinen waarderen dat en geven het advies niet te veel te sturen. LTO-noord is vaak partner. Zij vertalen het naar boeren. Soms wordt een stengere rol van de provincie gevraagd als er systeeminterventies nodig zijn. Bij het thema regionale voedselketens is er een vraag naar organisatie en coördinatie van deze transitielijn.

Rol Voedsel families. Meerwaarde van het netwerk zit voor de proeftuinen vooral ook in de beginfase als men nog op zoek is naar goede contacten. Er is waardering voor thematische netwerkbijeenkomsten, workshops en webinars. Ook de monitoring van het Kennisteam, deels met studenten, is voor proeftuinen een meerwaarde. Met de website, de nieuwsbrief en via sociale media is Voedsel families uitgegroeid tot een belangrijk communicatiekanaal voor de landbouw en voedseltransitie in Zuid-Holland.

Kennisteam Voedsel families

Het Kennisteam Voedsel families bestaat uit onderzoekers van DRIFT, HAS Hogeschool, Inholland en Wageningen Economic Research. Dat team betreft onderwijs en onderzoek bij het monitoren van proeftuinen en het duiden van geleerde lessen. Met de Dynamische Leeragenda zoeken ze voortdurend naar antwoorden op vragen die opkomen uit het netwerk Voedsel families en de proeftuinen. Ook schetst het kennisteam toekomstperspectieven en hoe proeftuinen bijdragen aan die perspectieven.

Ook studenten doen mee met het kennisteam. Door mee te werken aan monitoring van proeftuinen en onder begeleiding met eigen onderzoeksprojecten. Zo is nagedacht over de vraag of wij in Zuid-Holland voor 80% in ons eigen voedsel kunnen voorzien met een aangepast dieet. Het zou wellicht mogelijk zijn als zowel ruimtelijke inrichting en grondgebruik alsook import en export van voedsel verandert.

Lessen uit vier jaar Voedsel families

Een overzicht van resultaten van de vele voedselvernieuwingen in Zuid-Holland is te vinden in een publicatie op de website voedsel families.nl "*Lessen uit vier jaar Voedsel families; Kennisteam Innovatieprogramma Duurzame Landbouw Provincie Zuid-Holland*".

Wie jaagt de Zuid-Hollandse voedseltransitie aan? Innovatieve boeren, ondernemers met lef en toekomstgerichte bedrijven en beleidsmakers werken hard aan een ander voedselsysteem. De koplopers timmeren aan de weg! En ook de Provincie Zuid-Holland heeft een koplopersrol genomen in de transitie, door de koplopers te ondersteunen, door de Voedsel families mede mogelijk te maken, en door een kennisprogramma op te zetten.

Maar de vragen en lessen die wij hebben verzameld geven ook aan dat boeren het niet alleen kunnen. Hoe kunnen we koplopers en hun koplopersrol nog beter faciliteren? Daarbij is bewustwording binnen de overheid een belangrijk aandachtspunt. Onbekend maakt onbemind: onbekende initiatieven, zoals een voedselbos, roepen daarom risicomidend gedrag op bij ambtenaren. Dat kan leiden tot meer controle en administratie. Kennismaking met en bewustwording van nieuwe initiatieven, hun rol en doel, helpt ambtenaren om koplopers beter te ondersteunen.

Ook kennisdeling en bewustwording zijn belangrijke onderdelen van het pakket. Veel ondernemers in het netwerk geven aan dat ze graag kennis willen delen - en zoeken! Een kennisloket voor informatie

over bijvoorbeeld voedselveiligheid of certificeringen, of voor contacten -zoals studenten die kunnen helpen met onderzoek- is daarom een welkome hulp. En dat is maar één van de voorbeelden van koplopers die verder naar kennis zoeken.

Belemmeringen

Een aantal thema's komt steeds naar voren als belemmerend voor de transitie in het Voedselsysteem:

Grond: Grondeigenaren zoals Provincie Zuid-Holland kunnen hun grondposities inzetten voor transitie door niet alleen naar het financiële plaatje te kijken, maar duurzaamheid een rol te geven in het toekennen en beheren van grond. Zo kan er meer ruimte ontstaan voor vernieuwing.

Wet- en regelgeving: Knellende wet- en regelgeving kan koplopers in de weg staan. Sommige proeftuinen ervaren moeilijkheden of vertraging door wetgeving met betrekking tot mest- en afvalstoffen. Experimenteerterruimte binnen de huidige wet- en regelgeving is noodzakelijk voor innovaties. Het proces om dit te organiseren is tijdrovend en ingewikkeld. Ook is er behoefte aan reguleringen of wet- en regelgeving in bestemmingsplannen om fluctuerende grondprijzen te voorkomen. Voor voedselmakers is bijvoorbeeld een andere omgang met datumcodering behulpzaam en aan vernieuwende bescherming of eigendomsrechten. We kunnen dit aanpakken door juristen in te schakelen die -in samenwerking met ondernemers en beleidsmakers- meedenken bij het opzetten van instituties en regels, die diversiteit, kleinschaligheid en transitie bevorderen.

Prijzen: Wie betaalt de prijs voor de transitie? Nu zijn dat vaak de kleine ondernemende vernieuwers. Een sociale en/of duurzame meerwaarde leveren heeft vaak gevolgen voor de prijs van een product, terwijl gangbare producten goedkoper blijven. Dat is een rem op vernieuwing. Overheidspartijen (provincie, waterschappen) kunnen samen bijdragen aan eerlijkere prijzen door bijvoorbeeld groenblauwe diensten te belonen.

Vervolg

Een aantal van bovenstaande thema's spelen niet alleen op provinciaal grondgebied maar zeker ook nationaal of internationaal. De aanbeveling is om de Voedselinnovaties meer te verbinden aan innovaties en voedselvernieuwing buiten de provinciegrenzen.

De aanpak met het open netwerk voedselinnovatie en proeftuinen zoals dat zich heeft ontwikkeld tot Voedselinnovaties is volop in uitvoering. Dit gaat verder met nog meer leerervaringen en inzichten naarmate de proeftuinen doorgaan met experimenteren en kennis produceren. Kansen voor herhalen en opschalen nemen toe, zeker als er meer aandacht komt voor het verbinden van proeftuinen onderling en het stimuleren van kennisdeling ten behoeve van bredere doelgroepen. De impact kan daarmee nog veel groter worden.